
Є.В. Сірий,
кандидат соціологічних наук,
доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ДІЯЛЬНІСНИЙ ІМПЕРАТИВ У СИСТЕМІ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМНИЦТВА

В основі дослідження феномена підприємництва знаходиться пошук відповідей на питання: у чому полягають його суть, відмітні особливості, родові ознаки, на чому слід концентрувати увагу при прояві та інституалізації “категоріальності” підприємництва у системі соціологічного знання.

У дослідженні підприємницького феномена в суспільних науках при визначенні родової ознаки даного об'єкта акцентується увага на різних елементах: *потреба, гра, прагматизм* тощо. Однак, не менше акцентується увага і на діяльнісному “знаменнику” (на нашу думку, глибокому), вважаючи, що саме в ній (діяльності) міститься розгадка феномена підприємництва. Вільна свідомо *діяльність*, яка, за словами К.Маркса, становить родовий характер людини [1, 565] є і функцією, суттю і життєдіяльністю підприємця. Саме поняття “діяльність” найадекватніше виражає активність підприємця і є відправною точкою в дослідженні соціальної суті підприємництва. Дане положення потребує обґрунтованого розгортання у системі соціологічної концептуалізації підприємництва, яке фактично не розкрито.

Проблема соціологічного аналізу структуроутворювальних аспектів у підприємстві є однією з малорозроблених як у сучасній економічній, так і в соціологічній літературі. Така ситуація склалася внаслідок того, що дослідження, що проводяться з даної проблеми, досить часто переходять у сферу виключно економічних питань, пов'язаних з комплексним вивченням феномена підприємництва, або знаходять міждисциплінарний характер, переходячи у сферу досить загальних питань у межах соціально-економічних наук.

Сам феномен підприємництва стає темою міждисциплінарних досліджень, спрямованих не лише на розгляд його сутнісних характеристик, а й на створення цілісного уявлення про нього. У сучасній соціологічній і економічній літературі пріоритет надається дослідженню великомасштабних питань щодо підприємництва, що є виправданим з позиції стратегічного підходу до різних галузей соціально-економічних перетворень у країні. Однак питання, пов'язані з вивченням у напрямі онтологічної площини, розробляються не так активно. У зв'язку з цим вивчення *діяльнісного* імператива підприємництва як складової частини аналізу самого феномена підприємництва є актуальним.

Аналіз феномена підприємництва поки що не дістав належного розвитку в соціологічній літературі, проте, розглядаючи підприємництво як феномен соціальної дії і його онтологічні засади, ми спираємося, насамперед, на діяльнісну парадигму, теоретико-методологічні засади М.Вебера, на праці В.Зомбарта, А.М. Селиванова, К.Маркса, Н.Смелзера, Т.Парсонса, В.Франкла та деяких інших філософів і соціологів, які безпосередньо або побічно торкалися даної проблематики. Із сучасних дослідників цієї галузі і на міжгалузевому рівні заслуговують на увагу ідеї та нароби російських дослідників М.Павлюка, І.Дев'ятко, В.Яковлева, Л.Колеснікової та ін. Серед вітчизняних дослідників підприємницької проблематики у соціологічному ракурсі дані положення фрагментально висвітлювалися у працях О.В. Бондаренко, В.Є. Пилипенка, Ю.Ф. Пачковського та ін.

Цілком очевидно, що поняття “підприємництво” належить до дефініцій, надзвичайно багатих за своїм змістом, що цілком заслужено привертає увагу багатьох дослідницьких дисциплін. У ньому виявляється безліч прошарків, вивчення кожного з яких припускає використання адекватного методологічного інструментарію. До одного з таких можна зарахувати *діяльнісно-методологічний домінант-контекст* у дослідженні даного предметного поля, і, зокрема, концептуалізації головного об'єкта – *підприємництва*.

З теоретико-методологічної площини зрозуміло, що підприємництво визначається як *феномен соціальної дії*, що несе у собі певну цільову функцію, яка становить суть різних історичних типів господарювання і, відповідно, характер процесу формування сукупності специфічних соціальних груп, виконуючих, насамперед, визначені іманентні для підприємництва функції, що підтримують і використовують певну систему цінностей та ідеологію підприємництва. Крім того, йдеться і про джерело формування і “життєдіяльності” соціальної структури, соціальної стратифікації та мобільності. На даному етапі ми намагаємося проаналізувати становище конститутивної для соціології проблематики *соціальної дії* у контексті концептуалізації та агрегації підприємництва, і ввести останнє в ядро інтерпретаційних позицій, використовуваних соціологією.

Одразу відзначимо, що досі недооціненою, але такою, що широко використовує ідеї класичної соціології (кінця XIX – почала XX ст.), є концепція *людської діяльності*. Вона, як специфічний феномен і особливий природно-антропогенний процес реальності, утворює засади організації її соціоекономічного і соціокультурного виміру. *Діяльність*, її різновиди і організація описуються як спосіб існування людини, що специфічно поєднує його внутрішні і зовнішні детермінації, і, водночас, як форма і процес практичного, духовного освоєння і перетворення людиною навколишнього світу. Це, за уточненням російського філософа А.Бухарова, – своєрідна конкретизація діалектики суб'єктно-об'єктних зв'язків, активною стороною яких виступає людина, що *діє* [2, 10].

Хоча кожна із суспільних наук, що вивчає і використовує дане системне поняття, лише акцентує той чи інший аспект цього універсального феномена, варіативне поняття людської діяльності має чималий евристичний потенціал і фундаментальні об'єктивні засади як особливої категорії. Аналіз розуміння феномена людської діяльності, що міститься в класичних працях із соціології, а також методологічного значення цього розуміння для концептуалізації підприємництва, дають можливість оцінити нове осмислення цієї спеціальної проблематики, ускладнень соціальної науки. Як наслідок, серед вузлових проблем пізнання людини, історії, суспільства і культури, представлених в основному і зокрема творчістю К.Маркса і М.Вебера, опинилися саме проблеми розуміння і пояснення феномена діяльності, її природи, ідентичності, природних меж, структури, засад її розчленовування і зв'язків, порядку її виникнення і зміни. У цьому контексті дуже важливим є характер, порядок зв'язку процесу людської діяльності з її організацією, явищем та історико-культурним процесом, специфікою її здійснення в регулярних залежностях соціокультурної реальності [2, 13], до якої ми залічуємо і підприємництво як *суспільний феномен, явище, процес, організацію, притаманність* та ін. Важливість вивчення генези і структури соціальної дії, а також зіставлення окремих соціальних дій, зокрема у контексті даного предметного поля, на нашу думку, важко переоцінити.

Діяльність, або *цілеспрямована дія* – це фундаментальне поняття соціологічної теорії, одне з базових понять класичної філософської традиції, що відображає акт взаємодії цілеспрямованої вільної волі суб'єкта, з одного боку, та іманентність об'єктивних параметрів буття – з іншого. З одного боку, діяльність є складною системою адаптації суб'єкта до змінних зовнішніх умов середовища, а з іншого – активною формою перетворення даного середовища відповідно до об'єктивних можливостей і особистих цінностей і цілей. У найзагальнішому вигляді *діяльність* визначається як специфічно людська *форма активності*, змістом якої є доцільна зміна і перетворення навколишнього світу [3, 151]. Іншою важливою ознакою діяльності є її попередня *продуманість*. Після того, як мета поставлена, людина аналізує ситуацію, в якій їй належить діяти, вибирає способи і засоби досягнення цієї мети, планує послідовність своїх майбутніх дій. Так створюється ідеальна схема діяльності, котра визначається, з одного боку, *метою*, а з іншого – *ситуацією*, в якій перебуває діяч, і умовами, в яких йому належить діяти.

У побудові ідеальної діяльнісної схеми будь-який діяч спирається на своє знання ситуацій, на знання можливих засобів досягнення мети і законів, що відображають взаємодію речей і перебіг процесів в об'єктивній реальності. Тут використовується своя розумова здатність – розум, міркування, логіка, продумуючи порядок своїх дій і

передбачаючи їх наслідки. А своє завершення діяльність знаходить у *результаті*. Це її підсумок, останній наслідок діяльнійшої активності. Однак відзначимо, що результат і мета діяльності лежать у різних площинах. Мета, аналіз умов, схема дій, вибір засобів належать ідеальній сфері діяльності. Таким чином, діяльність є цілеспрямованою, продуманою активністю, що завершується певним результатом [4, 282–298]. Далі питання стоїть про *раціональність діяльності*. Цілком природно вважати діяльність раціональною у тому випадку, коли вона приводить до поставленої мети. *Раціональною* є така діяльність, яка організована відповідно до принципів (правил, норм, своєрідних “стандартів”) раціональності, котрі спираються на наше знання речей і явищ і акумулюють у собі досвід минулої успішної діяльності [5, 245]. Однак не правильно вважати зворотнє: якщо всі наші дії спрямовані на досягнення мети і не привели до бажаного результату, то не можна заперечувати дану діяльність як раціональну. З погляду логіки, філософських ідей – це так, але в житті, в реальному соціумі все інакше. Ми можемо визначити те, що діяльність раціональна, якщо один з її результатів збігається з поставленою метою (або відповідає меті). У нашому контексті – це одна з не багатьох головних цілей у підприємстві – *вигода, дохід, прибуток, і, відповідно самореалізація*. А їх величина, рівень – це результат, який так чи інакше підлягає якісній і кількісній оцінці.

Названі положення теорії діяльності цілком прийнятні і для підприємницької діяльності з її принципами. Можна стверджувати, що, з огляду на наше предметно-дослідницьке поле, підприємництво як *діяльність*, як і будь-яка інша людська діяльність, має в своїй основі поділ на діючу особу і предмет дій, тобто суб'єкт і об'єкт. Підприємець у своїй діяльності, роблячи її “... предметом своєї волі і своєї свідомості” [1, 568], спрямовує свою активність на об'єкти своєї діяльності або на інших суб'єктів. Ця активність, зазвичай, виступає в тих формах, які зумовлюються самим характером діяльності. І найголовніше: всі редуценти підприємництва – *творчість, ризик, прагматизм, раціональність, свобода, самореалізація* – виявляються, “інституалізуються” через діяльнісну ознаку, іманентність людської природи. Тому у даному контексті у структурі діяльності вичленовується, як правило, *суб'єктна* (цілеспрямований актор) та *об'єктна* (предмет, продукт, знаряддя діяльності) складові [6, 272], що ми вже відзначали. Теорії, що працюють з цим поняттям, у більшості випадків використовують і досліджують пояснювальні можливості людської *суб'єктивності* як властивості бути джерелом цілеспрямованої діяльності (хоча існують і інші методологічні нарративи). Виходячи з цього, як початкове твердження пропонується показати, що і підприємливості передуює усвідомлення окремим індивідумом своєї своєрідної виокремленості, принципової окремості, свого становища “наодинці” з навколишнім культурним і соціально-економічним світом. А інше теоретичне положення виходить з об'єктивності умов, що спонукають людину активізуватися і скоординувати свої дії в річищі агреативності *вилучення прибутку, новаторства, творчості*.

Ідейні засади міждисциплінарного підходу, що склався у суспільній науці до побудови теорії *діяльності*, сягають історико-соціологічних концепцій, що містяться в класичних “нарративах” кінця XIX – початку XX ст. (М.Вебер, Т.Парсонс та ін.). Систему існуючих теорій діяльності умовно можна розділити на дві групи. До першої належать так звані *інтерпретаційні* теорії діяльності, що ставили своєю метою пояснення дії в категоріях її суб'єктивного сенсу, що визначається думкою діючого суб'єкта, або конструйованого і реконструйованого в процесі соціальної взаємодії діючих суб'єктів. Йдеться про теорії суб'єктивно-раціональної дії. До другої групи належать так звані теорії “об'єктивної” практичної раціональності, які пояснюють інтенційну, зовнішню щодо актора, ситуацію дії [7; 8; 9]. Насамперед, це стосується об'єктивних потреб та інтересів людей, що зумовлюють зміст і спрямування їх діяльності. Всі ці та інші чинники, що становлять об'єктивний бік розвитку суспільного життя, слід глибоко усвідомлювати.

Класичне формулювання інтерпретаційної теорії діяльності в соціології належить М.Веберу [10, 602], який визначив соціологію як науку, націлену на пояснювальне розуміння соціальної дії і причинне пояснення її способу і наслідків. При цьому Вебер

зробив припущення про те, що причини людських вчинків можна пояснювати лише через розуміння суб'єктивного сенсу дії і, більше того, власне причини поведінкових подій входять у “вірне каузальне тлумачення конкретної дії” лише тією мірою, якою вони допомагають зрозуміти смислову, логічну відповідність між способом дії та його мотивами [10, 612]. Інакше кажучи, для Вебера необхідними і достатніми причинами дії є: свідоме смислове відношення “мета – засоби”, яке визначає чистий, або “ідеальний” тип пояснювальної дії, а також вольове зусилля, котре є необхідним для поведінкового виконання цього відношення.

Проблематика діяльності більш-менш виразно виявлена і в усіх основних парадигмах соціологічної теорії: *натуралізм, інтерпретативізм (конструкціонізм), структуралізм, функціоналізм*. Вона, зокрема, сформувалася і докладніше розроблялася в межах інтерпретативної *парадигми*. Вихідні для цієї проблематики постановки питань і категорії були сформульовані у працях М.Вебера і Г.Зіммеля. Проте історичний розвиток інтерпретативного підходу і властивих йому моделей пояснення сприяв уточненню, розширенню, а іноді й перегляду початкових теоретичних уявлень і методів дослідження. Докладно розглядати проблематику “діяльності” в кожній з існуючих парадигм немає потреби. Проте достатньо буде означити історичний зв'язок і логіку теоретичних ідей, які визначають феномен діяльності як об'єкт свого аналізу.

Феномен людської *діяльності* є однією з найважливіших емпіричних і концептуальних засад теорії суспільно-історичного розвитку, сформульованої у соціології К.Маркса (хоча на формування утилітаристських ідей раціонально-діяльнісної “діади” у соціології вплинули і класичні філософські праці І.Бентама і Дж.Мілля, а також теоретична політекономія кінця ХІХ ст.). Природа феномена діяльності як особливого роду явища і процесу реальності, за Марксом, втілюється саме в *людській* суті. У дослідженнях Маркса діяльність розглядається як реальне і закономірне явище світу людини, як здійснюваний людиною *об'єктивний процес*, основою і наслідком якого є відтворення людського життя і соціальної організації, суспільства і культури, людського вимірювання природи. Історія, за Марксом, як відомо, є не що інше, як діяльність людини, яка переслідує свої цілі, та її індивідуальний розвиток, котрі набувають суспільних форм [11].

В основі зв'язку, що об'єднує спільно діючих людей, полягає, зокрема, зумовлений природними потребами (які містяться в самій діяльності) егоїстичний матеріальний *інтерес*, кінцевою основою якого є відтворення їх безпосереднього фізичного існування. Ознаку людської істоти Маркс пов'язує, першою чергою, і з її здатністю відтворювати засоби власного життя за допомогою знарядь праці. Звідси впливає процес спільного виробництва і відтворення безпосереднього життя і матеріальних засобів до життя. Маркс вказував і на *потребу* людини у власному існуванні. Джерелом і рушійною силою цих взаємопов'язаних процесів, згідно з його теорією, є необхідні життєві потреби. З першого дня своєї появи на земній кулі людина “повинна споживати, споживати щодня, споживати, перш ніж вона почне виробляти, і тоді, як вона виробляє” [12, 179.]. Своєю чергою, потреби, як відомо, мають іманентну властивість зростати. Звідси і на цьому базується циркулююче замкнуте коло: “споживання – виробництво – споживання”.

Сукупність відносин, в яких соціально-діючі суб'єкти перебувають у відношенні до природи і один до одного, і є, за Марксом, суспільство, що розглядається з огляду його економічної структури. Надалі ці процеси знаходять, на думку Маркса, своє дійсне втілення у *праці*, виникненні *інституту власності* і пов'язаного з ним інституту держави, в *розширенні приватного обміну* індивідуальних продуктів праці [13].

Феномен діяльності для Маркса стає джерелом ознак, які беруться за основу розрізнення і розмежування явищ і процесів соціоекономічної і соціокультурної реальності, насамперед – соціальних зв'язків та їх угруповань. Крім того, згідно з Марксовим переконанням, соціальні відносини вимірюються масштабом і мірою основоположної для людини *свободи діяльності і мірою її виробничої самодіяльності*. І цілком зрозумілим є те, що ця свобода в найбільш загальному вигляді, в різних поєднаннях і перехідних формах, виявляється і в “діяльній власності” працівника, який не володіє

засобами виробництва, але здатний розпоряджатися власною живою працею і, за певних обставин, контролювати і власну працю, і її продукт, а в інших історичних ситуаціях – всю сукупність умов власної діяльності, включаючи засоби матеріального виробництва та обміну.

Такий докладний розгляд Марксової ідеї про соціальну природу людських потреб дає можливість стверджувати, що тією *одиноцею аналізу*, яка дає нам змогу фіксувати цілісні властивості підприємництва, є і потреби. Але не просто потреби, а *соціальні потреби*, що виникають у процесі трудової діяльності. Сюди слід зарахувати і діяльнісні потреби (потреби в діяльності). Саме виходячи з цих потреб пояснюються і конкретні дії людей. Схожої думки дотримується, зокрема, і російський дослідник М.Павлюк (концепція первинності фактору потреб), однак у його положеннях дане ключове поняття набуває всеохоплюючого очевидного змісту, що, на нашу думку, розмиває чіткість і диференціацію предметного аналізу даної проблематики. Потрібність людської діяльності – це та творча сила, суб'єктність, яка перетворює природну і суспільну дійсність і не повинна ігноруватися в соціальній поведінці в цілому і в її мотивації. У своїх “Тезах про Фейербаха” Маркс особливо наголошував на суб'єктивності чуттєвості, говорив про “людську чуттєву діяльність, практику” [14, 1]. Людина цілеспрямовано діє заради задоволення усвідомленого інтересу, а інтерес, своєю чергою, є потреба в оволодінні об'єктом потреби, здійснювана через діяльність. Отже це і є потреба в діяльності [15, 35].

Світобачення Маркса дає нам відправні пункти для подальшого дослідження. Тому і сам процес суспільного виробництва і обміну матеріальних благ розуміється і описується Марксом як сукупність регулярних, взаємних, таких, що стихійно складаються в господарській діяльності, активних джерел, що поєднуються своїми відмінностями, і розділених конкуренцією відособлених виробників [2], що і характеризує, і відображує ринково-підприємницьке середовище.

Інший підхід з властивим методологічним принципом щодо розгляду феномена діяльності був викладений іншим відомим “метром” соціології – М.Вебером. М.Вебер (а також Т.Парсонс) у своїх соціологічних теоріях приділяв першочергову увагу саме дії. Він вперше ввів у соціологію поняття “соціальна дія” і науково обґрунтував його. Більше того, він визначив соціологію як науку, предметом якої повинна бути *соціальна дія*.

М.Вебер створив цілісне вчення про соціальну дію – таку дію, яка, по-перше, є усвідомленою, має мотив і мету, і, по-друге, є орієнтованою на поведінку інших людей. Для прикладу, виготовлення знарядь праці, рибна ловля і полювання самі по собі не є соціальними діями, якщо вони не зіставляються з поведінкою інших людей. Соціальна дія, за Вебером, є початковою “цеглинкою” живої соціальної реальності.

Звертаючись до соціальної дії, ми розглядаємо, якщо можна так сказати, її анатомію. Соціальні дії, про які йдеться, на відміну від дій рефлексивних, імпульсних, ніколи не здійснюються миттєво. До їх здійснення у свідомості будь-якого діючого індивіда має виникнути досить стійке спонукання до активності. Будь-яка соціальна дія починається з виникнення потреби в індивіда, яка надає йому певного напрямку. Ретельний аналіз, заснований на великій кількості досліджень, завжди указує на існування “першого поштовху”, потреби, що спричиняє здійснення соціальних дій. Таке спонукання до здійснення дій називається *мотивацією* – це сукупність чинників, механізмів і процесів, що забезпечують виникнення спонукань до досягнення потрібних індивіду цілей. Інакше кажучи, мотивація – це сила, що штовхає індивіда до здійснення певних дій. Механізм соціальної дії містить, таким чином, потребу, мотивацію і саму дію. Діючий індивід завжди зможе вирізнити первинну потребу, інтерес і, нарешті, формування мотиваційної установки.

Концепцію соціальної дії М.Вебера ми розглядаємо як один з елементів методологічної бази нашої роботи. Різновид останньої – “економічна” дія (мається на увазі як соціально-орієнтована, оскільки не кожен економічну дію М.Вебер залічував до соціальної), а рівноцінно “підприємницька”, за М.Вебером, належить до загального класу раціональної поведінки, і є такою, якщо вона орієнтована на отримання вигоди. Це є спосіб

регулювання індивідом ресурсів (засобів), за допомогою якого він має намір досягти своїх цілей. Економічна дія охоплює операції у сфері сучасного ділового підприємництва, спрямованого на отримання прибутку.

Використовуючи класифікацію М.Вебера, ми беремо до уваги лише типи *раціональної дії*, опускаючи всі інші. Відповідно до веберівської теорії, *соціальна дія*, подібно будь-якій іншій поведінці, може бути *цілераціональною*, якщо в основі її покладено очікування певної поведінки елементів, суб'єктів “зовнішнього” світу і використання цього очікування як “умови” або “засобів” для досягнення своєї, раціонально поставленої і продуманої мети. Цілераціонально діє той індивід, чия поведінка орієнтована на мету, засоби і побічні результати його дій, хто раціонально розглядає відношення засобів до мети і побічних результатів і, нарешті, відношення різних можливих цілей один до одного, тобто діє, в усякому разі, не афектно (насамперед, не емоційно), і в його поведінці як такій не домінує традиційність (чистота переконання, краса, абсолютне добро, абсолютне виконання свого обов'язку). Проте абсолютна цілераціональність дії теж, по суті, лише помежевий випадок. *Цілераціональна дія* – дія, орієнтована суб'єктивно виключно раціонально, відповідно до засобів, які вважаються (суб'єктивно) однозначно адекватними для досягнення (суб'єктивно) однозначних і чітко усвідомлюваних цілей. Інший різновид раціональної дії – *ціннісний-раціональний*, заснований на вірі у безумовну – естетичну, релігійну або будь-яку іншу цінність певної поведінки як такої, незалежно від того, до чого вона приведе. Таким чином, у розумінні М.Вебера, *соціальна дія* має принаймні дві особливості: по-перше, *вона повинна бути раціональною, усвідомленою*, і, по-друге, *вона повинна бути з необхідністю орієнтована на поведінку інших людей*. Афектну і традиційну дію з нашого аналізу ми свідомо відсторонюємо за цілком зрозумілих причин.

Як свій улюблений зразок наочної інтерпретації М.Вебер наводить “*homo economicus*”, для чого й досліджує поведінку “ділових людей”, вирізняючи в них загальні риси, якими наділяє свій тип. До ідеального типу “ділової людини” і його синонічних прототипів “економічної людини”, “підприємця” М.Вебер зараховує людину, для якої етичні норми вважаються непорушними і мають пріоритетне значення. Завдяки цьому *homo economicus* вважається добродійною людиною, яка живе за правилами моральності і моралі. Вона працює не покладаючи рук, раціональна, бережлива, живе, за словами С.Булгакова, за суворими правилами “життя за засобами” [16, 343]. Навіть одним з найулюбленіших прислів'їв перших буржуа було таке: “*A penny saved is a penny earned*” (збережене пенні є заробленим пенні) [17].

Не менш докладно в прообразі ідеальних типів історично-поведінкові і *діяльнісні* типажі відобразив інший відомий представник німецької історичної школи – В.Зомбарт, зокрема у відомій своїй праці “Буржуа...” [18]. Вивчаючи окремі, одиничні форми господарської діяльності, як цього вимагала школа, Зомбарт у розвитку одиничних явищ простежував і різні мотиви, що панували в кожній історичній епосі (в епоху капіталізму це прагнення до наживи), а потім намагався вирізнити типовий спосіб господарського життя, зокрема і підприємництва. Проте і М.Вебер на цьому не зупинявся (згідно з Вебером, соціологія починається там, де виявляється, що “економічна людина” є дуже спрощеною моделлю людини).

Соціологія вже *економічної дії* – похідна від соціальної раціональної – одна з центральних тем не лише головної праці М.Вебера “Економіка і суспільство”, а й усієї його творчості, яка певною мірою будувалася навколо теоретичного осмислення такого універсально-історичного явища, яким був *капіталізм*. Соціологічну теорію економічної дії можна вважати логічним продовженням веберівської теорії соціальної дії і, одночасно, теоретико-методологічним передоднем його соціології капіталізму, який також є наочним компонентом процесу концептуалізації підприємництва. Сама “економічна дія” – це мирний, на відміну від військового, насильницького захоплення, спосіб контролювання індивідом ресурсів, за допомогою яких він і має намір досягти своїх цілей. А

інструментально-раціональна орієнтація, тобто наявність спрямованості, додає “економічній дії” ознаки раціональності [10, 602–643].

Відносно до економічної дії економічні процеси й об'єкти (підприємство, сировина, ринок і т.д.) постають у ролі цілей, засобів, перешкод або продуктів (результатів). У більш спеціальному формулюванні “економічна дія” охоплює операції у сфері сучасного ділового підприємництва – діяльності, спрямованої на отримання прибутку. Але навіть і в цьому вузькому значенні терміна головне в ньому, звичайно, не технічна процедура, а установка на досягнення економічної мети і дії, що робиться для її забезпечення. Інакше кажучи, свідомо орієнтація індивіда.

Ще одна характеристика “економічної дії” – це можливість вибору способів досягнення мети або засобів із кількох альтернативних. Там, де немає такої свободи, а дія у своїй послідовності передбачена наперед (не варійована), місце мають не так економічні, як технічні дії. Причому “техніка” у М.Вебера розуміється широко (реалізація задуму діяльності на рівні найпростіших операцій, доведених до досконалості; вона може бути сукупністю і послідовністю прийомів роботи; це сукупність відповідних прийомів, мета яких – найбільш раціональне та ефективне використання того чи іншого задуму дії), що цілком прийнятно для інтерпретації *підприємницької дії*. Розгортаючи інтерпретаційний аналіз соціальної дії, М.Вебер пропонує відрізнити “економічно орієнтовану дію” від “економічної дії” (це цілком валідизується і в нашому проблемному полі). У нього цей термін застосований до ситуації, за якою будь-яка дія, навіть якщо спочатку вона було орієнтована на інші цілі, виходить з економічних (господарських) аргументів, тобто свідомо спрямовується міркуваннями економічної розрахунковості [19]. На відміну від цього, “економічна дія” – це така дія, яка початково і свідомо керується економічними міркуваннями.

Наведені аналітико-інтерпретаційні положення К.Маркса і М.Вебера є цілком достатніми для нашого локального аналізу, однак не менш важливими в контексті цього напрямку є й інші теоретичні положення. Можна з упевненістю сказати, що саме К.Марксу і М.Веберу належать теоретичні засади *концепту діяльності* в соціології, проте на цьому не варто ставити крапку. Німецький соціолог Г.Зіммель обкреслив проблематику соціальної дії як “елементарної соціальної поведінки”. Для Е.Дюркгейма і його послідовника М.Мосса, що створив першу соціологічну теорію генералізованого обміну, ринковий, суто “економічний” обмін виступав лише окремим випадком інструментальної (егоїстично) орієнтованої за нормативною площиною *дії*, яка включена в ширшу мережу відносин. Французький соціолог-антрополог М.Мосс зробив спробу послідовного соціологічного осмислення людської поведінки, що розглядає соціальну взаємодію як обмін благами, матеріальними і нематеріальними.

Розмірковуючи про детермінанти соціальної дії взагалі і підприємництва, зокрема, слід пригадати позицію Н.Смелзера, який вирізняв такі засади суб'єктної діяльності:

- генералізовані цілі і цінності, які дають найзагальніший напрям цілеспрямованій дії;
- регулюючі правила, що керують досягненням цієї мети;
- індивідуальна енергія, що мобілізує на досягнення певної мети в нормативній системі співвідношення;
- ситуативні умови, які суб'єкт використовує як засоби досягнення мети [20, 29].

Зосередженість іншого дослідника – американського соціолога Дж.Коулмена на раціональній дії індивіда підказує, що його підхід передбачає скріплення мікро- і макроявищ або пояснення того, як комбінація індивідуальних дій позначається на поведінці системи. Л.Мізес розглядав *людську дію* як результат творчої активності людей, “цілеспрямовану поведінку”. При цьому фундаментальною властивістю людської дії виступає здатність впливати на майбутній стан соціальної системи. Результат людської дії завжди невизначений, отже, його суб'єкт змушений робити вибір, не маючи чітких гарантій визначеності результату [21, 344].

Переклавши ці положення в “підприємницьку” площину, підприємець як основний суб'єкт такої дії визначається як “діюча людина, що проявляє себе виключно в аспекті невизначеності, притаманній будь-якій дії”. Таким чином, він перебуває у центрі конкурентного процесу пошуку ефективних інновацій, що супроводжується постійною невизначеністю результатів. Тому, для прикладу, підприємець для Мізеса – це не конкретна фігура, що належить до певної соціальної групи, а функція, властива майже всім діям господарських суб'єктів, і яку різною мірою виконують різні люди. Ця функція відображує діяльну *націленість* людини на вияв і використання інноваційних можливостей у виробництві, торгівлі та інших сферах.

Як відомо, у системі суб'єктно-об'єктних відносин теоретично можливі три різновиди діяльності: *перетворювальна, пізнавальна і ціннісно-орієнтовна*. До характеристики діяльності підприємця більшою мірою підходить, звичайно, діяльність *перетворювальна*. Вона ширша, ніж “праця”, “практика”, бо охоплює всі форми людської діяльності, які спричиняють зміни існуючого і створення реального або ідеального, того, чого раніше не існувало [22, 53–54]. Залежно від характеру об'єкта, *перетворювальна* діяльність може бути перетворенням природи. Діяльність підприємця може бути і перебудовою суспільства в соціально-організаційній формі, коли, внаслідок корінних перетворень у технології, організації праці, формах економічних відносин, змінюється докорінно і все суспільство.

Визначаючи підприємництво як феномен соціальної дії, цілком логічним є спроба подати відповідні теоретико-методологічні виклади в тій композиції, яка, на нашу думку, відображує “діяльність” як наочний компонент концептуалізації підприємництва, поряд з не багатьма іншими елементами (потреби, раціональність, прагматизм, утилітаризм, прибуток, інноваційність та ін.), які в агреативній сукупній властивості “проявляють” підприємництво як суспільне явище.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К., Энгельс Ф. Из ранних произведений. – М., 1956.
2. Бухаров А.С. Концепции деятельности в социологии К.Маркса и М.Вебера. – М., 2002.
3. Философский энциклопедический словарь. – М., 1983.
4. Никифоров А.Л. Соотношение рациональности и свободы в человеческой деятельности // Исторические типы рациональности. – М., 1995. – Т. 1.
5. Исторические типы рациональности. – Т. 1.
6. Социология. Энциклопедия. – Минск, 2004.
7. Саймон Г. Рациональность как процесс и продукт мышления // Thesis. – 1993. – Вип. 3.
8. Саймон Г. Теория принятия решений в экономической науке и науке о поведении // Теория фирмы. – СПб., 1995.
9. Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли. – М., 1968.
10. Вебер М. Избранные произведения. – М., 1990.
11. Маркс К. Экономическо-философские рукописи 1844 года // Маркс К., Энгельс Ф. Из ранних произведений. – М., 1956.
12. Маркс К., Энгельс Ф. Соч.: В 49-ти тт. – М., 1969. – Т. 1.
13. Маркс К. Капитал: Т. III // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – М., 1961. – Т. 25, ч. II.
14. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – М., 1961. – Т. 3.
15. Демин М.В. К вопросу о природе интереса // Философские науки. – 1972. – № 3.
16. Булгаков С.Н. Сочинения. – М., 1993. – Т. 2.
17. Порівняльний аналіз ідіоматичних виражень у російській, англійській і латинській мовах // <http://ua.referats.net.ua/view/5069>
18. Зомбарт В. Буржуа. – М., 1994.
19. Новое и старое в теоретической социологии. Кн. 1. – М., 1999.
20. Наумова Н.Ф. Социологические и психологические аспекты целенаправленного поведения. – М., 1988.
21. Биндер А.И. История экономических учений. – Владивосток, 2000.

22. *Каган М.С.* Человеческая деятельность. (Опыт системного анализа). – М., 1974.